

Юрій. Методика диференційованого формування спеціальних прийомів евристичної діяльності старшокласників на уроках стереометрії / Юрій Смержевський, Людвіг Смержевський // Математика в рідній школі. – 2014. – № 11. – С. 27–39. **14. Ярошенко О. Г.** Порівняльний аналіз стилів навчання студентів різних спеціальностей / О. Г. Ярошенко, Т. М. Деркач // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 1. – С. 43–47. **15. Kossakowski A., Marker W (Hrsg.)** Zur Entwicklung selbstständigen und verantwortungs bewussten Handels : Konferenzbericht. : Berlin, 1972. – 191 s. – Мова нім.

УДК: 811. 821. 2: 373. 5. 016

Наталія Діденко

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ПРОФІЛЬНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Діденко Н. М. Психологічні основи організації позакласної роботи з української мови в контексті профільної шкільної освіти.

У статті проаналізовано вікові та індивідуальні особливості учнів старших класів профільної школи, здійснено аналіз наукових праць психологів, психолінгвістів, дидактів з проблеми психічного розвитку й формування мовної особистості старшокласника під час позакласної роботи з української мови. Особливу увагу приділено теоретичному аспекту основних пізнавальних психічних процесів мислення, мовленню як основі людського мислення, структурі навчальної мотивації, інтересу як компонента навчальної мотивації.

Ключові слова: вікові особливості старшокласників, психічні пізнавальні процеси, мислення, мовлення, навчальна мотивація, інтерес.

Діденко Н. Н. Психологические основы организации внеклассной работы по украинскому языку в контексте профильного школьного образования.

В статье проанализированы возрастные и индивидуальные особенности учащихся старших классов профильной школы, осуществлен анализ научных трудов психологов, психолингвистов, дидактов по проблеме психического развития и формирования языковой личности старшеклассника во время внеклассной работы по украинскому языку. Особое внимание уделено теоретическим аспектам основных познавательных психических процессов мышления, речи как основы человеческого мышления, структуре учебной мотивации, интереса как компонента учебной мотивации.

Ключевые слова: возрастные особенности старшеклассников, психические познавательные процессы, мышление, речь, учебная мотивация, интерес.

Didenko N. M. Psychological basics of extracurricular activity organization in teaching Ukrainian language in the context of profession-oriented school education.

The article analyzes the age and individual characteristics of senior students of profession-oriented schools. The analysis of scientific papers of psychologists, psycholinguists, didactists on the problems of mental development and linguistic identity formation of high school students within extracurricular activities in Ukrainian language is carried out. Particular attention is paid to the theoretical aspects of basic cognitive mental processes of thinking, speech as the basics of human thinking, the structure of learning motivation, interest as a component of learning motivation.

Key words: age characteristics of high school students, mental cognitive processes, thinking, speech, learning motivation, interest.

Актуальність статті зумовлена сучасними вимогами до якості навчання української мови на етапі шкільного профільного навчання. Позакласна робота як невід'ємний складник засвоєння курсу української мови, дієвий чинник формування комунікативної компетентності, успішної самореалізації випускника профільної школи потребує комплексного підходу до методики її організації, урахування психологічних основ. У цьому контексті актуалізується проблема вивчення психічних пізнавальних процесів старшокласників на основі вікових та індивідуальних особливостей, їх інтерпретація в позакласну практичну діяльність учнів профільних філологічних класів.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи науковців щодо утворення психічних пізнавальних процесів на основі вікових та індивідуальних особливостей у контексті формування мовної особистості учнів у позакласній роботі профільних філологічних класів.

Теоретичні аспекти психологічних основ навчання української мови розкрито в численних працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Закономірності психічного розвитку й формування особистості на різних вікових етапах (Л. Виготський, І. Зимня, І. Кон, С. Рубінштейн та ін.); фізіологічні механізми (П. Анохін, К. Ізард, І. Павлов, Г. Сельє, З. Фрейд); специфіка *пізнавальної діяльності* старших підлітків (Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, І. Зимня, І. Кон, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.); К. Бюлер, Ж. Піаже (мислення), А. Пономарьов, В. Штерн; І. Бех (наукові інтереси); Л. Виготський (самосвідомість), С. Рубінштейн; психологічний механізм мовленнєвої діяльності (В. Гумбольдт, Н. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, Ф. де Соссюр); лінгвістичні аспекти мовленнєвої діяльності (Б. Бабаєв, М. Бахтін, Ф. Лаунсбері, Дж. Міллер, О. Потебня, С. Рубінштейн, Л. Щерба); психологія внутрішнього мовлення (Б. Баєв, В. Бехтерев, Л. Виготський, М. Жинкін, А. Погодін, І. Сеченов); інтелектуальне виховання (Г. Ващенко, Ю. Гільбух); психологічні чинники цілеспрямованості в навчальній діяльності (Б. Бадмаєв, В. Давидов).

Період вікового проміжку учнів 10–11 класів (15–18 років) – *старший шкільний вік, або ранньої юності* характеризується формуванням характеру, світогляду, переконань, зростання самосвідомості, спрямованістю в майбутнє, пошуків життєвого самовизначення, мрій, сподівань. Найхарактернішою рисою сучасних старшокласників стає потреба у знаннях. Розквіт розумової діяльності припадає на період юності. Спостерігається загальний розвиток, функціонування психічних процесів: тривалість і довільність уваги, логічна пам'ять, абстраговане й узагальнене мислення. Учні цього віку понад усе прагнуть проникати у сутність природи, суспільного життя, намагаються виробити свою власну точку зору, часто відмінну від загальноновизнаної.

Самостійність мислення є необхідною умовою самоутворення особистості у старшокласників. Моральні і соціальні якості вивершуються в загальному розвитку за сприяння сензитивного періоду моральної зрілості, нових обставин: зміна оточення за характером діяльності, інтенсивність спілкування. Виявляється почуття дорослості, з'являється прагнення виразити свою індивідуальність, часто привернути до себе увагу будь-яким способом, утвердитись. Виникає свідомий інтерес до етичних проблем, зміцнюються соціальні мотиви поведінки, підвищується критичне ставлення до дійсності [3, с. 66–69].

Учні з притаманними віковими особливостями вимагають доказів, прикладів, контраргументів, додаткової інформації. Переконані, такі вікові особливості створюють передумови для додаткової спеціальної інформації з української мови, яка є складником

позакласної роботи, що може реалізовуватися в інноваційних проектах, дискусіях, різноманітних дослідженнях і спонукати до самопізнання і самовираження.

Окрім загальних типових рис, на даному віковому етапі учням притаманні індивідуальні особливості, оскільки психологічний чинник лежить в основі формування мовної особистості.

Оскільки позакласна робота передбачає реалізацію принципу добровільної участі старшокласників, основною умовою при цьому є формування стійкого наукового інтересу до української мови, поглиблення мотивації до вивчення.

На думку І. Березіної, пізнавальний інтерес до мови має особливий характер, на відміну від інтересу до знань узагалі, зміщується об'єкт уваги з самої дійсності до мовленнєвої форми вияву дійсності, мови як системи [1, с. 28–32]. Необхідною основою людської свідомості й людського мислення науковці називають *мову і мовлення*. *Мовлення* – це не тільки засіб спілкування, але й форма існування мови в мовленнєвій діяльності, у сприйманні й розумінні під час слухання, читання, говоріння, аудіювання, письма, що виражає психічну діяльність людини. Основними психічними процесами за умови формування мовленнєвих умінь і навичок називають відчуття і сприймання. Першим ступенем сприймання є відчуття і уявлення, а вже потім – осмислення і розуміння [8, с. 52–54].

Розвиток мовлення старшокласників є «складним, багатогранним і тривалим процесом» [6, с. 309]. Учні, які навчаються за філологічним профілем, продовжують роботу над удосконаленням зв'язного мовлення, виявляють здатність свідомо засвоювати звуковий аналіз, синтез, граматичні правила, формування писемного мовлення. Основним джерелом мовного збагачення старшокласників є читання художньої літератури, аналіз тексту, створення мовленнєвих висловлювань, активна участь у різнобічному спілкуванні, формування навичок мовленнєвого самоконтролю, аналіз мовленнєвих ситуацій на практичних позакласних заняттях.

Урахування типу мислення сприятиме результативному виконанню різних видів позакласної роботи з української мови. Науковці-психологи встановили зв'язок між мовою і мисленням, не ототожнюючи їх. У мові відбувається формування думки, вона охоплює процес мислення і містить зв'язок із змістом. Між мовою і мисленням існує діалектична єдність, а також відтворення єдності на основі суспільно-трудової практики [10, с. 418].

Старшокласники, що обрали філологічний профіль, мають здебільшого достатній інтелектуальний розвиток, порівняно високий рівень розвитку комунікативних здібностей, добре володіють мовленням, простежується вміння аналізу, узагальнення мовного матеріалу. Такі особливості сприяють ефективності навчання, яке залежить від рівня понятійного й образного мислення, умовних рефлексів, самого розуміння мовлення.

Мислення – це складний процес узагальненого й опосередкованого відображення предметів і явищ у їх взаємозв'язках і взаємовідношеннях, пізнання нового, невідомого. У мові людина «розширює свої пізнавальні можливості, удосконалює мислення». Розумова діяльність спрямована на пізнання законів об'єктивного світу. Шлях пізнання дійсності опирається також на досвід, нагромаджений попередниками, та засоби пізнання, до яких відносять мову як засіб вираження, узагальнення результатів пізнавальної діяльності [4, с. 168–169].

Існують різні підходи до визначення типів, видів мислення (К. Бюлер, П. Гальперін, О. Леонт'єв, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Н. Талізін, В. Штерн). Для нашого дослідження розглянемо основні, що стосуються пізнавальних завдань старшокласників у змісті

позакласного матеріалу.

У залежності від пізнання та засобів розв'язання практичних і теоретичних завдань розрізняють три основні види мислення: *наочно-дійове*, *наочно-образне*, *словесно-логічне*, або *абстрактне* [11, с. 139].

До найпростішого виду відносять *наочно-дійове*, яке надає змогу сприймати відношення і зв'язки між предметами, вирізняється унесенням до самої діяльності розв'язання завдань. *Наочно-образне* характеризується застосуванням образного матеріалу, що надає можливість здійснювати аналіз, порівняння, узагальнення предметів та явищ. *Образне* мислення застосовується в усіх видах діяльності, особливо творчого характеру [2, с. 19]. Найбільш складним є *абстрактне*, або *словесно-логічне*, що відтворюється у словесній формі за допомогою понять. Процес пізнання при цьому набуває узагальненого й абстрактного характеру, з'являється можливість відображати не тільки зовнішні, але й внутрішні зв'язки між предметами і явищами. Знання набувають не тільки практичного, а й наукового змісту [11, с. 139–142].

Для розв'язання складних завдань у позакласній роботі з української мови доцільно розглянути процес *творчого* мислення. *Творче* мислення функціонує за наявності проблемних ситуацій, що містять нове, невідоме, здатне породжувати систему незвичайних, неординарних способів і засобів розв'язання. Пізнати невідомого можливе тільки через відоме, застосовуючи складні розумові дії. Такими діями є: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування і конкретизація. Існують психічні ознаки, що характеризують творчий тип мислення: самостійність, інтелектуальна незалежність, критичність, швидкість, винахідливість [11, с. 142–144].

Психологи (В. Дружиніна, Є. Ільїн та ін.) звертають увагу на вміння старшокласників керувати процесом дискурсивного (розмірковуючого) мислення, власного процесу роздумування, контролювати, усувати недоліки, послідовно і логічно конструювати власне висловлення [12, с. 27].

Г. Костюк зазначає, що старшокласники здатні до аналізу процесу мислення, вербальної форми думок, їх контролю [9, с. 189–200].

Такої думки дотримується й К. Плиско, акцентуючи увагу на вміннях старшокласників «користуватися індуктивними і дедуктивними висновками» [7, с. 109].

Підґрунтям до розвитку мислення учнів у позакласній роботі є правильний добір дидактичного текстового матеріалу. Методика роботи з науково-навчальними, художніми текстами з урахуванням психологічних особливостей стимулює до пізнання нового, сприяє виробленню вмінь систематизувати одержану інформацію і на основі цього формувати індивідуальну думку, активізувати всі можливі види мислення, розвивати розумові філологічні здібності.

Інтерес і пізнавальні потреби можуть вичерпуватися, якщо є недостатнє розуміння життєвого призначення знань, тому необхідно матеріал позакласних занять добирати практично адаптований до сучасного суспільного процесу, спрямовуючи учнів на процес удосконалення вмінь і навичок, розвиток інтелектуальної та емоційної сфери.

Отже, урахування вікових, індивідуальних особливостей старшокласників, що формуються на психологічних засадах, уможливорює розроблення ефективної методики позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо розроблення сучасної методики організації позакласної роботи з використанням музейного ресурсу, Інтернет-навчання задля забезпечення інтенсивного мовленнєвого та інтелектуального розвитку учнів.

Література

1. Березина Л. В. К вопросу о развитии познавательной активности студентов неязыковых факультетов при обучении русскому языку / Л. В. Березина // Вестник Дагестанского научного центра Российской академии образования. – 2012. – № 3. – С. 28–32.
2. Венгер О. П. Психолого-педагогічні особливості розвитку пізнавальної діяльності студентів вищого навчального закладу: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Венгер О. П. – Острог, 2014. – 225 с.
3. Зайченко І. В. Педагогіка: [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] / І. В. Зайченко. – [2-ге вид.]. – Київ: Освіта України: КНТ, 2008. – 526 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія. [навч. посіб.] / С. Д. Максименко. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум та ін. – Київ: Ленвіт, 2009. – 399 с.
6. Основи загальної психології: [навч. посіб.: У 2-х т.] / укл.: Полозенко О. В., Омельченко Л. М., Яшник С. В., Свистун В. І. та ін. – Київ: НУБіП, 2009. – Т. 1. – 322 с.
7. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі / К. М. Плиско. – Харків, 1995. – 83 с.
8. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: [посіб. для студентів пед. університетів та інститутів] / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. – Київ: Ленвіт, 2011. – 366 с.
9. Психологія / [ред. Г. С. Костюк]. – Київ: Рад. школа, 1968. – 568 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 720 с.
11. Сорокун П. А. Основы психологии: [учеб. пособие] / П. О. Сорокун. – Псков: ПГПУ, 2005. – 312 с.
12. Яремчук Н. С. Система роботи з удосконалення говоріння в учнів 5–6 класів на уроках української мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Яремчук Наталія Сергіївна. – Херсон, 2009. – 245 с.

УДК 378.046.4: 378.048.2

Наталія Зеленкова, Ксенія Морозова

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІДКРИТОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ДИДАКТИЧНА УМОВА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАГІСТРАНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Зеленкова Н. І., Морозова К. О. Організація відкритого навчального середовища як дидактична умова розвитку інформаційно-комунікаційних компетентностей магістрантів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

У статті проаналізовано поняття «відкрите навчальне середовище». Розкрито особливості реалізації такого середовища як однієї з дидактичних умов розвитку інформаційно-комунікаційних компетентностей магістрантів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні компетентності, відкрите навчальне середовище, дидактична умова.

Зеленкова Н. И., Морозова К. А. Организация открытой учебной среды как дидактическое условие развития информационно-коммуникационных компетентностей магистрантов в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин.

В статье проанализировано понятие «открытая учебная среда». Раскрыты особенности реализации такой среды как одного из дидактических условий развития информационно-